

“KUR’AN ve BAĞLAM” HAKKINDA

Sıddık BAYSAL*

“Esbâb-ı Nüzul, başta tefsir olmak üzere İslâmî ilimlerin birçok alanında âlimlerce yararlanılan ve üzerinde önemle durulan bir bilgi kaynağı olmuştur. Çünkü Esbâb-ı Nüzul ilmi, Kur’an’ın soyut bir düşünce veya düşünce biçimi değil, yaşanmış, yaşanabilir ve yaşanacak bir hakikat ve hidayet rehberi olduğunun delilidir.”¹

Yazarın yukarıdaki ifadesi de göstermektedir ki Kur’an tarihsel realiteden kopuk, insanın var olduğu alanların dışında veya üstünde teşekkül etmiş bir metin değildir; bilakis belirli bir tarihin içinde, bizatihi insana ve ona ilişkin vakıya temas etmiş bir metindir. Ancak teşekkül sürecine tesir eden edimsel süreçler bizatihi Kur’an olmamaları nedeniyle Kur’an metninin içine girmemiştir. Hal karnesi ismi verilen bu harici faktörler Kur’an dışındaki metinlerde umumiyetle Ulumu’l-Kur’an ismi altında toplanmıştır. Ancak, Kur’an lafız ve ibarelerinin ihtiva ettiği anlamların beyan ve yorumunda bu harici karineler temel bir başvuru kaynağı olarak daimi surette önemini korumuştur. Bu itibarla erken dönemlerden itibaren Kur’an’ın teşekkül hikâyesini anlatan tarih temalı bu ilimlere İslam âlimleri itina ile eğilmişlerdir.²

* Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, sbaysal72@mynet.com

¹ Ahmet Nedim Serinsu, Kur’an ve Bağlam, Şule yay, İstanbul 2012, s. 11.

² Ebu Hasan Ali bin Muhammed Ali el-Vâhidî’nin Esbâbu’n-Nüzûli’l-Kur’an,‘ı (Daru’l-Meyman, Riyad, 2005); Muhammed Re’fet Said’in Tarihu Nüzûli’l-Kur’ani’l-Kerim.’i; Abdullah Yusuf el-Cuday’, el-Muakddimatu’l-Esasiyye fi Ulûmi’l-Kur’an’ı (Müessese Reyyan yay. Beyrut 2001); Celaleddin Abdurrahman ibn Ebi Bekr es-Suyûfî, el-Itkân fi Ulûmi’l-Kur’an’ı (Daru İbn Kesir, Şam 1996); Bedruddin Muhammed ibn Abdullah ez-Zerkeşî’nin, el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’an’ı (Daru’t-Turas, Kahire, ths.); Mennâu’l-Kattan’ın, Mebâhis fi Ulumi’l-Kur’an’ı (Mektebetu Vehbe, Kahire, 2000); Muhammed Abdulazim ez-Zerkânî’nin

Kur'an'ın arka planındaki tarihsel doku, klasik zamanlarda olduğu kadar modern zamanlarda da araştırmacıların ilgisini çekmiş, bu konuda araştırma yapmışlardır. Salih Akdemir tarafından dilimize kazandırılan Abdulfettah el-Kâdî'nin *Esbâb-ı Nüzul*'ü onlardan biridir.³ Yaşadığımız akademik ve kültürel havzada ise Halis Albayrak,⁴ Muhsin Demirci,⁵ Mustafa Öztürk⁶ ve Mehmet Paçacı⁷ gibi akademisyenler bu meseleyi incelemişlerdir. Elbette ki bu sahada faaliyet gösteren ilim insanlarını yukarıdaki isimlerle sınırlamak mümkün değildir; ancak bu çalışmanın imkânları hepsini saymamıza izin vermemektedir.

Bu çalışmanın konusu olan Ahmet Nedim Serinsu'nun eseri ise *Esbâb-ı Nüzul* ilmini yeni bir yaklaşımla ve bütün yönleri ile ala aldığı için önemlidir. Bağlamından tecrit edilmesi halinde Kur'an'ın doğru anlaşılamayacağı esprisine dayanan bu eser, yazarın içerik itibarıyla birbirini tamamlayan üç ayrı kitabının *Kur'an ve Bağlam* ismiyle bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. Bu üç kitap, *Kur'an'ın*

Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân'ı (Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Kahire 1995); Halid ibn Süleyman el-Mezîni'nin, el-Muharrer fî Esbâbi'n-Nüzul,ü (Daru ibni'l-Cevzi, Riyad 1427); İbn Akeyle el-Mekkî'nin, ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'an'ı (Merkezu Buhûsi'l-İslâmiyye, Birleşik Arap Emirlikleri 2006); Ahmed ibn Yusuf es-Semîni el-Halebî'nin ed-Durru'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn'u (Daru'l-Kalem, Şam, ths.); Abdulfettah Ebu Sinne'nin el-Kur'ân'ı (Daru's-Şurûk, Kahire 1995) esbâb-ı nüzul de dahil olmak üzere Kur'an ilimlerinin ciddi bir şekilde ele alındığı eserlerden birkaçıdır.

³ Abdulfettah el-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzul*, çev. Salih Akdemir, Fecr yay., II. Baskı, Ankara 1995.

⁴ Halis Albayrak, *Tarihin İçinden Kur'an'ı Anlamak*, Şule yay., İstanbul 2011.

⁵ Muhsin Demirci, *Kur'an ve Yorum*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.

⁶ Mustafa Öztürk, *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak*, Ankara Okulu yay., Ankara 2004.

⁷ Mehmet Paçacı, *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?*, Ankara Okulu yay., Ankara 2002.

Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzulün Rolü, Sa'lebe Kıssası ve Tarihsellik ve Esbâb-ı Nüzul'dür. Şule yayınları bu eseri Kur'an Araştırmaları Dizisinin on yedinci kitabı olarak yayımlamıştır.

Aynı dili konuştuğumuz halde anlayamıyorsak fiiliyatta aynı dili konuşmamıza rağmen mahiyeti itibarıyla aynı dili konuşmadığımız anlamına gelmektedir. Lafızlarımız, terkiplerimiz, kelime ve cümle yapılarımız, uymak zorunda olduğumuz gramer kuralları, kısaca kullandığımız dilin neredeyse tüm fiziki özellikleri aynı olabilir. Hatta aynı durumu, aynı nesneyi ve aynı fiili zihnimizde ve dilimizde aynı lafızlarla ilintilendirip zamana aynı kiplerle tutturuyor olabiliriz. Ancak muhataplar arasında ortak bir mantık, ortak kavramlar grubu ve anlam içerikleri, üzerinde uzlaşılan müşterek bir dil felsefesi oluşmadığı müddetçe kendimizi ifade etmek için seçtiğimiz dilsel göstergelerin delaletleri daima müphem ve muğlâk kalacak, kavram düzeyinde bir bulanıklık zihnimizi ve idrakimizi gölgeleyecektir. Nihayetinde gerek söylem gerek yazın gerekse düşünce düzeyinde açık-seçik olmayan ifade ve imgelerimiz muhataba bakış açısı kazandırmayacak veya onun birbirinden bağımsız anlam dalgaları arasında savrulmasına neden olacaktır.

Ortak dil sorunu, *Kur'an ve Bağlam*'ın yazarı için son derece önemli bir meseledir. Bu nedenle üçüncü kitabının hemen başında entelektüel hayatımızı çıkmaza uğratan bu soruna eğilerek aynı dili konuşmamıza rağmen anlayamadığımız gerçeğini çarpıcı bir şekilde vurgulamaktadır. Tarihsellik konusunda da aynı talihsizliği yaşamamak için meseleye felsefe ve mantığın konusu olan "kavram ve terim" mefhumlarının izahı ile giriş yapmaktadır. Zira "tarihsellik" ifadesi bir

kavramdır ve bu kavramın ne olduğunu açıklayabilmek için önce bizatihi “kavram” mefhumunun açıklanması gerekmektedir.⁸

Bu itibarla yazar, önce bizatihi “kavram” mefhumunu açıklamakta, ardından köken itibarıyla başka bir kültür ve bilimsel geleneğe ait olan, yani “bağlamı” farklı olan “tarihsellik” kavramının tetkikine yönelmektedir. Kavramı, iyice kavramadan kullanmanın doğuracağı sakıncalara dikkat çektikten sonra da kendi kültür ve bilimsel geleneğimize taşımının ve uyarlamının imkânını tartışmaktadır. Bu müzakereyi Tefsir ilmi sahasında yapılmış bir çalışma olması hasebiyle son derece isabetli bir tercihle “*esbâb-ı nüzul*” olgusu ile bağıntılı olarak yürütmektedir. Bu örnek üzerinden anlama faaliyetine ilişkin metodolojik bir yaklaşım sergilemekte ve tarihin içinde tarihî bir mekâna ve muhataplara hitaben inen bir metinle okur arasında artzamanlı/anakronik* veya eşzamanlı/senkronik anlamayı içeren bir ilişkinin bilgi, imkân, mahiyet ve biçimini müzakere etmektedir. Bu bağlamda yazar, aşağıdaki hususların ortaya konmasını görev addetmektedir.⁹

- Anlamanın teşkil ve teşekkül safhalarına hangi araç ve aygıtların katıldığı net bir şekilde belirlenmelidir.
- Aktüel ve akademik düzeylerdeki anlama faaliyetleri ayrı değerlendirilmelidir. Aktüel okuma, ihtisas gerektirmeyen gündelik okuma biçimidir. Bu düzeyde okur, güncel sorunlarına ilişkin metnin lâfzî cevaplarını kendi için tatmin

⁸ Serinsu, Kur’an ve Bağlam, s. 303-328.

* Anakronik okuma “Kur’an ve Bağlam” kitabında önerilen bir okuma biçimi değildir; ancak kitabın gerçek zamanlı/senkronik okumayı öncelediği farkedildiğinden senkronik okuma biçimini daha da belirgin hale getirmek ve sınırlarını ima etmek düşüncesiyle bu okuma anakronik okuma ile birlikte telaffuz edilmiştir.

⁹ Serinsu, Kur’an ve Bağlam, s. 329-342.

edici bulabilir. Bunun için meallerdeki hazır içerik üzerinden yoğunluksuz okumalar yeterlidir.

- Buna karşın akademik okuma düzeyinde akademisyen Kur'an metnini hayatın çok boyutlu sorunlarına küllü cevaplar bulmak için okumaktadır. Bunun için aktüel okumalar yetersizdir. Onun Kur'an metninin müspet (nassla sabit) ve muhtemel (içtihâdî) manalarını belirlemeye imkân tanıyacak nitelikli bir okuma usulünü kurması gerekmektedir. Metnin bu düzeydeki anlamlarına talip olanlar, her şeyden önce dil ve tarih ilimlerini bilmek zorundadır.

- Dil bilimleri ile günümüzde filoloji, etimoloji, gramer, morfoloji gibi isimlerle tesmiye edilen nahiv, iştikak, sarf ve i'rab gibi doğrudan lafzın yapısını/iskeletini inceleyen ilimler kastedilmektedir. Ancak dil bilimlerinden maksat bunlardan ibaret değildir. Ayrıca lafız ve ibarelerin anlam içeriğini araştıran belâgat, beyân, meânî, îcâz, i'câz, vucûh, nezâir, eddâd, garîb, müphem, müşkil, mücmel, siyâk-sibâk, muhkem-müteşabih ilimleri de kastedilmektedir. Modern zamanlarda akademik çevreler bu ilimlere retorik, semantik, linguistik, semiyotik, kontekst gibi isimler vermektedirler.

- Tarih bilgisini ihtiva eden ilimlerden maksat ise esbâb-ı nüzul, Mekkî-Medenî, nâsîh-mensuh, kıraat, hurûfu seb'a, resmu'l-Kur'ân, cem'u'l-Kur'ân, tertîbu'l-Kur'ân gibi ancak o tarihsel olaylara tanık olan gerçek şahsiyetlerin anlatımları ile bilinebilen ilimlerdir.¹⁰

Müfessir, ayet lafzının müspet/nassla sabit ve muhtemel/içtihâdî manalarını bu araçlarla tespit etmektedir. Ancak bununla yetinmeyip

¹⁰ Serinsu, Kur'an ve Bağlam, s. 334-342, 29-50, 52-60, 186.

gerek dildeki genişleme ve daralmaları gerek ilk muhatapların tespit, yorum ve uygulamalarını model alan ardıl nesillerin fikir ve tatbikatlarını da dikkate almak zorundadır.* *Kur'an ve Bağlam*'da atıfta bulunulan Ebu'd-Derdâ'ya ait “*ayetin farklı manalarından sadece birini bilmek müfessir için yeterli değildir.*”¹¹ şeklindeki tespit, müfessirin bu ilimleri bilmesinin gereğini teyit etmektedir.

“*Kur'an ve Bağlam*” kitabı özelinde ise bu ilimler arasında nüzul tarihi bilgisinin ve siyerin özel bir öneme sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira bu iki ilim doğrudan doğruya bağlama işaret etmektedir. Bağlamın bilgisi de müfessire, anlamının öznesi ve vahyin muhatabı olarak ilk neslin geçirdiği nüzul tecrübesini “*orijinal yorum-orijinal tarih*” diyalektiği çerçevesinde izleme imkânı sunmaktadır. Metnin ve tarihin orijinalliği fikrinden bağlam içindeki metnin bağlamından soyut metnin her ne kadar aralarındaki şekilsel benzerlik aynılarmış izlenimi verse de aynı olmadıkları yargısı çıkmaktadır ki bu doğru bir yargıdır. Şu halde metni tarihsel gerçekliği içinde okumak için belki de yapılması gereken ilk iş, metnin bağlamsal sınırını çizmektir. Zira pasajları bağlamlarıyla okumak, okuru/müfessiri orijinal tarihe, orijinal tarih de orijinal metne götürecektir; nihayetinde birden fazla fayda temin edilecektir. Örneğin bir taraftan samimi bir inanır olarak hayatındaki stres ve gerilime deva arayan birey, tecrübe edilmiş bir tarihi ve o tarihte teşekkül eden metni, hatta o metnin ilk zamanlarındaki anlamını sağlıklı okumanın imkânına kavuşacak diğer taraftan da metin, yüklenmesi muhtemel manaların belirsizliğinden kurtarılacaktır.

* Bu pasajda yaşadığımız çağda karşı karşıya kaldığımız kavram kargaşasına ironik bir yaklaşım olması için tefsir ve Kur'an ilimlerine ilişkin kavramlar özellikle hem latince hem de Arapça orijinal lafızlarıyla verilmiştir. Böylelikle ince bir espri ile yazarın tespitinin hakikatli bir tespit olduğu güncelleyerek desteklemek istedik.

¹¹ Serinsu, *Kur'an ve Bağlam*, s. 341.

Nihayetinde hayatımıza rehber olmasını beklediğimiz ilâhî metin, kendi ruh ve esprisiyle uyuşmayacak çıkarımlar uğruna hoyratça tüketilmekten korunmuş olacaktır.¹²

Tarihsellik kavramı ile esbâb-ı nüzul arasındaki münasebetten istifade ederek karşılaştırmalı bir incelemeyi gerçekleştirmek, böylece tarihsellik kavramını bilim ve kültür dünyamıza mal edilmiş bir kavram olarak yeniden tanımlamak kararlılığında olan yazar, üçüncü kitabı birinci bölümünün soyut kaldığını belirtmektedir. Zira bu bölümün gayesi kavramlarla alakalı teorik bilgileri vermektir.¹³ Bu bilgilerin nesnelleştirilmesi gerekmektedir. Bunun için yazar, aynı kitabın ikinci bölümde kavramların serüvenlerini tarih-metin diyalektiği içinde ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu tercih, analitik yöntemi kullanmasını zaruri kılmaktadır.

Yazar, ikinci bölümde uygulamayı benimsediği yöntemin bir gereği olarak tarihsellik kavramının tahliline ilgili kavramın hikâyesini anlatarak başlamaktadır. Buna göre kavram Avrupa kaynaklı, XVII ila XIX. yüzyıllar arasında kıtanın geçirdiği aralarında sebeplilik ilişkisi bulunan aydınlanma, modernite ve postmodernite gibi bir dizi değişimin ürünüdür. Tarihçiler bu süreçte yeniden yapılanan sosyal organizasyonlara ilham verecek şekilde tarihi yeniden kurgulayarak çağın ideolojileriyle mütenasip bir tarih şuuru oluşturmayı denemişlerdir. Öte tarafta ise fizikçiler kozmosu yeniden keşfedip bu devasa sistemin varoluş biçimi ve işleyişine ilişkin teorilerini tasarlamışlardır. Dünya hızla değişmekte, sanayileşmekte, rasyonelleşmekte ve mekanikleşmektedir. Bu süreç sosyal bilimlerin de bilgi kuramı,

¹² Serinsu, Kur'an ve Bağlam, s. 52-60, 340-341.

¹³ Serinsu, Kur'an ve Bağlam, s. 310-328.

yöntembilim ve varlık felsefeleri açısından sorgulanmalarını zaruret haline getirmiştir.

Sonuçta müstakil bir saha olarak ortaya çıkan beşerî bilimler, kendi özgün var oluşunu temellendirebilmek için Descartes'ın Kartezyen düşüncesinin dışında bir tarih fikri üretmeye başlamıştır. Tarihi vakaları kendi tarihsel gerçekliklerinde okumayı öneren bu fikir, ilk zamanlar sadece hukuk metinlerine uygulanırken zamanla tarihî her metne tatbik edilmeye başlanmıştır. Vico, Hegel, Max, Dilthey, Gaddamer, E. Betty, Habermas ve daha pek çok hukuk ve tarih metinlerinin kritiğiyle uğraşan düşünür ve bilim insanı, tarihsellik kavramını ve bu kavrama nispet ettikleri kuramı kullanmayı tercih etmişlerdir. Onların düşünce dünyalarında söz konusu kavram, toplumun ruhundan sudur eden ve büyük resimde yekpare olan kültür, hukuk, dil vb. birbirine bağıntılı kurum ve bilimlerin ancak o halkın içinden ve eşzamanlı bir bakışla kavranabileceğini ifade etmektedir. Ezcümle tarihsellik mefhumu, tabiat bilimleri ile beşerî bilimler arasındaki bilgi anlayışından türeyen bir gerilimin sonucunda Kartezyen felsefenin dayattığı kuru, soğuk ve yalın rasyonalizme alternatif olarak doğmuştur. Bu arada Nietzsche literatüre karamsar bir bakış açısı ile işlediği tarihselcilik/tarihsicilik anlayışını bir paradigma olarak kazandırmıştır.¹⁴

Tarihselcilere göre sosyal bilim tarihten, yani sosyal gelişmenin kanunlarının incelenmesinden ibarettir. Bu düşünceye tarihsel teori veyahut teorik tarih denmesinin sebebi budur. Yukarıdaki betimlemenin son cümlesine dikkat edilmelidir: zira bu cümleye göre tarihselci akım, tarihi teorik bir kurgu olarak kabul etmemizi öngörmektedir. Amacı, geçmişteki benzer vakaları gözlemleyerek gelecek için “*tarihsel*

¹⁴ Serinsu, Kur'an ve Bağlam, s. 329-342

kehanet”te bulunabilmektir. Bu nedenle tarihte ve bilimde nesnellik ve tarafsızlık iddiaları tutarsız görünmektedir.¹⁵

Kur'an ve Bağlam'ın da tespit ettiğine göre, tarihselcilik iki zıt eğilime ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, a priori bir prensipten hareketle bütün beşerî oluşu, dogmatik olarak sistemleştirmeye çalışan eğilimdir. İkincisi ise felsefi nihilizm düzeyindeki her şeyi nispileştirmeye yönelen şüpheci eğilimdir.¹⁶

Yukarıdaki tespitler göstermektedir ki tarihsellik ve tarihselcilik mefhumları açık-seçik değildir. Geçmişte olduğu gibi şimdi de Avrupalılar dâhil tüm bilim çevreleri için kavramın medlulü ve içeriği bulanıklığını hala korumaktadır. Bu durum aslında kavramın tabiatına münasip düşmektedir. Bu yüzen araştırmacı eğer bu kavramı kullanacaksa önce onu net bir şekilde tanımlamalı, anlam içeriğini ortaya koymalı, ardından da kendi kültürüne intibak ettirmelidir. Bunun için kavramın ait olduğu kültüre dair boyutundan daha ziyade evrensel kültüre ilişkin boyutunu esas almak gerekir. Çünkü kavramların evrensel kültüre ait olan boyutları, insanlığın ortak ürünüdür; bu itibarla da kavramın transferine daha uygundur; buna karşın kültürel boyutları izâfidir.

Batı dünyasındaki parçacı yaklaşımın aksine İslam varlık felsefesi ve bilgi felsefesi bütün âlemi tüm yönleriyle yekpare bir varlık olarak tasavvur etmektedir. Bu düşünce sistemi beşerî, tabiatın dışında tutmaz. Bu açıdan tekrar konumuza bakarsak, modern çağda batının varoluşsal sorunları doğuya sirayet edinceye kadar İslamî bilgi evreninin tarihsellik diye bir probleminin olmadığını görürüz. Ne var ki bu, harici meselelerin İslam dünyasına ilk defa sirayeti değildir. Ancak bugünden farklı olarak

¹⁵ Serinsu, *Kur'an ve Bağlam*, s. 325.

¹⁶ Serinsu, *Kur'an ve Bağlam*, s. 326.

Kindî, Farâbî, İbn-i Sina, Gazâlî, Nasıruddîn et-Tûsî ve Molla Sadra gibi âlimler, ilgili kavramları harici evrenlerdeki izâfî boyutlarıyla değil, İslam kültürüne uyarlayarak almışlardır.¹⁷

Yazar söz konusu uyarlamayı günümüzde tekrar gerçekleştirebilmek için tarihsellik kavramını esbâb-ı nüzul mefhumu ile birlikte değerlendirmeyi önermekte; esbâb-ı nüzulün tarihselliğın nesnel bir tezahürü olup olmadığı sorunsalını burada test etmektedir. Bu deneyimi Kur'ân'ın tarih felsefesi diyebileceğimiz zaman ve geçmiş algısına dair genel ilkelerinden hareketle başlatmaktadır. Kur'an insandan tarihin içinden geçerek ahirete intikal etmesi mukadder bir varlık olarak bahsetmekle metni, aslî tema olan insanın olgusallığı üzerine kurduğunu beyan etmiştir. Şimdiyi yaşarken kıssalarla onun zihnini sık sık geçmişe göndererek bahsi geçen olgusallığı ne kadar önemseydiğini de açığa vurmuştur. Aslında bu, insanî realite başta olmak üzere haricî dinamiklerin ilâhî metni biçimlediğinin göstergesidir. Allah, insanı durmaksızın devam eden varoluş kapasitesiyle tarihte devinen ve tekâmül eden bir özne olarak var etmiştir. İnsanın bu özelliğinin nüzul zamanında da aynı derecede yetkin olduğu muhakkaktır. İşte ancak belirli bir tarihin içinde belirli varlık koşullarıyla var edilen insanın ilâhî hitabın inmesine vesile olan soru veya eylemleri esbâb-ı nüzulü teşkil etmektedir. Zira insanî eylemler anlık değildir; tarihin içinden geçip şimdiye doğru akan birbirine ekli parçalardan oluşmaktadır. Dolayısıyla onun “şimdi”deki görüntüsü, bütünü değildir; sadece şimdiye uzanan cüzleridir.¹⁸

Nitekim yekpare tarih fikri, Kur'an başta olmak üzere tüm ilâhî kitaplarda daha çok temsîlî bir dille, kıssaların diliyle işlenen bir

¹⁷ Serinsu, Kur'an ve Bağlam, s. 328-332.

¹⁸ Serinsu, Kur'an ve Bağlam, s. 52-60.

hakikattir. Hz. Âdem'le başlayan ve kıyamete kadar sürecek olan bir tarihin... Materyalist veya ateist ideolojilerin aksine sınırları mutlak ilâhî irade tarafından çizilmiş, bu özelliğinden dolayı da "ecel-i müsemma" tabirini hak eden muayyen, kesintisiz, daima tekâmül eden, devingen bir tarihin tespiti... İnsan türünün tarihe girişinin Hz. Âdem'in yaratılışı ile temsil edildiği, zamanla ve mekânla mukayyet, mukadder sonunun ise kıyametle tahdid edildiği bir tarihin tespiti... Bu haliyle tarihsellik fikrinin tasavvur ettiği tarih algısı ile ilâhî kitapların tarih tasavvuru uyuşmaktadır. Fakat yukarıda ele alınan tarihin bütünlüğü felsefesinden nüzul döneminden önceki olayların da esbâb-ı nüzul rivayetlerine dâhil edilebileceği sonucu çıkarılamaz. Zira tarihin bütünlüğü ile vakaların tikel oluşları farklı şeylerdir. Bu bakımdan esbâb-ı nüzul rivayetlerini o bütünlüğün içinde sınırlı bir zamana ve mekâna hasretmek gerekmektedir.¹⁹

Esbâb-ı nüzul, tarihe belirli bir zamanda giren metnin tarihle ilgisini ve temasını nesnel bir şekilde ifade eden betimleyici bir kavramdır. Bu bakımdan metnin indiği tarihle sınırlıdır. Nüzul tarihinden önceki ve sonraki vakalar ara sıra Kur'an ayetleri ile aralarında sebeplilik ilişkisi kurularak sebab-i nüzul vakalarıymış gibi sunulabilmektedir. Oysa eş zamanlı olmak sebab-i nüzul için aklın ve tarihin kronolojik seyrinin gerektirdiği bir prensiptir. Kur'an ayetlerinin nüzullerinden önceki tarihlerde gerçekleşmiş bir olaya dair ifadeler içermesi ile herhangi bir olayın vahyin nüzulüne sebep olması başka şeylerdir. Bu nedenle tarih/siyer, hadis ve tefsir metinlerindeki nüzulü işaret eden ifade kalıpları hem şekil hem de içerik bakımından dikkatli bir şekilde analiz edilmelidir. Bu meselede hadis usulünün belirlediği cerh ve ta'dîl ilkelerinden faydalanılmaktadır. Yazar, "tarihsel olanın varlık biçimi

¹⁹ Serinsu, Kur'an ve Bağlam, s. 70-94.

anlamında esbâb-ı nüzulün gerçekliği, nüzule sebep teşkil eden fiil ve failerin gerçekliğine müstenittir. Müsnet-merfu haberler bu gerçekliğin delilleridir.” diyerek rivayetlerin analizi noktasında tabi olacağımız ölçütlere işaret etmektedir.

Ayrıca nüzul vakasını işleyen rivayetler, edebî tenkit yöntemleri ile analiz edilip bu ifade kalıplarının özellikli anlamlar içerip içermediği test edilebilir. Tarihte âlimler bu hususa gerekli özeni göstermişlerdir. Basit bir örnek verelim: tefsirciler, esbâb- nüzul rivayetlerinin "فنزل" formunda tertip edilmesi ile "ونزل" şeklinde formüle edilmesi arasındaki farkı dahi tefsir için veri ihtiva eden deliller olarak değerlendirmiştir. Zira bu kalıplar, sadece bir vakanın resmedilmesi için tanzim edilmiş ifade klişeleri değildir; ardıllık, gecikmeli ardıllık veya tarihsel uyumsuzluğu gösteren sembol ifadelerdir.²⁰

Aynı durum tenzil döneminden sonraki vakıalar için de geçerlidir. Miladi 610 ila 632 yılları arasında inen bir metni 632 yılından sonraki vakalarla sebep ilişkisi bağlamında ele almak mümkün değildir. Bilhassa fiten metinlerinde aktarılan, henüz o dönemde vuku bulmamış ihbârî vakalar için ‘İşte bu olay şu ayetin sebebidir.’ demek doğru bir yaklaşım olamaz. Zira bu yaklaşım nesnellikten uzaktır; dolayısıyla bilimsel de değildir. Şu halde sebeple ayet arasındaki bağ tarihsel ama organik bir bağ gibi düşünülmelidir.

Üstelik Arap dilinin hususiyetleri sebab-i nüzul rivayetlerinin ayırımında tarihsel bağdaşımı gösteren çok önemli bir ipucunu cümleye dâhil etmiştir. Sebebi nüzul rivayeti "... فنزلت في" formunda gelir ki bu ifadedeki “ف” harfî sebebe delalet ettiği gibi ardılığa da delalet eder; “Olay olmuştu veya soru sorulmuştu ki bu ayet indi.” manasında takibiyye edatıdır.

²⁰ Serinsu, Kur’an ve Bağlam, s. 79-90, 162-164, 176-182.

Ancak şu da unutulmamalıdır ki tek başına dilin imkânları, tarihî verilerin tahlili için yeterli değildir. Bu durumda daha önce değinildiği üzere tarih/siyer ve hadis gibi nüzul dönemine tanıklık eden ilimlere müracaat etmek zorunludur. Zira tefsir kitaplarındaki sebep-i nüzul başlıklı rivayetlerin hepsi sebep-i nüzul rivayeti değildir. Bunlardan bir kısmı tefsir için yapılmış te'villerin rivayetlerdir. Yukarıda düşünülmüş tarih-düşünülmüş yorum tabiri ile değinilen husus budur. Her ne kadar iyi niyet çerçevesinde oluşturulmuş olsalar da bu niyet o nakilleri sebep-i nüzul rivayetine dönüştürmemektedir. Kaldı ki insanların zihnine vahyi yakınlaştırmak için öyküleme/menkıbe kültüründen istifade etmek isteyen vaizler kamu maslahatını ilmî kaygının önüne çekerek nerdeyse her ayet için sabit bir sebep bildirme niyetine yönelmişlerdir. Bu da külliyatımızda sayısız sebep-i nüzul rivayetinin var olmasına neden olmuştur. Hangilerinin hakikat ifade ettiğini bilmek için orijinal tarih-orijinal yorum bilgisine, yani siyer, hadis ve hadis usulü bilgisine ihtiyacımız vardır. Olayların tarihsel eşleşmesi için siyer bilgisini istihdam ederken, metnin içeriğini ve ravileri teste tabi tutmak için hadis usulünü göreve çağırmak durumundayız. Hadis usulünde bununla ilgili yeterli çalışma mevcuttur.²¹ "Kur'an ve Bağlam"ın İkinci Kitabı'nda işlenen Sa'lebe Kıssası, yazarın önerdiği yeni yaklaşımın ilke ve önerilerine uygulamalı bir örnek teşkil etmektedir.²²

Mesela ayet veya sebebin taaddüdü meselesi klasik dönemde tartışılmış, nüzulün tekrarı bu yöndeki rivayetlere rağmen olumsuzlanmış, sebebin taaddüdü makul görülmüştür. Bu meyanda eğer iki nakil arasında tearuz yoksa nakillerin cem edilmesi; yok varsa sıhhat derecesine göre tasnif edilmesi önerilmiştir. Metinleri cem etmek veya

²¹ Serinsu, Kur'an ve Bağlam, s. 71-86.

²² Serinsu, Kur'an ve Bağlam, s. 263-296.

sihhatlerine ilişkin verilerin denkliğinden ötürü tasnif etmek sıkıntı oluşturuyorsa olayın tekrar ettiği yönünde hüküm verilmiştir. Bir ayetin hem Mekke’de hem de Medine’de indiğine dair görüşler ise eserde şu şekilde tashih edilmiştir. İçeriği aynı olan iki sorudan ilki dolayısıyla inen ayeti Peygamber (sav) kıyas yoluyla ikinciye tatbik etmiş, onun hükmünü diğeri için geçerli addetmiş ve cevap olarak daha önce başka bir sebebe binaen inen ayet sanki sonraki olay için bir kere daha inmiş gibi algılanmıştır.²³

Yazar bu eserde “zamana bağlılık, geçicilik” ve “tarihsel koşulluluk, tarihe bağlı olmak” anlamlarında tarihsellikte esbâb-ı nüzul arasında ise şu şekilde bir bağdaşım kurmayı denemiştir:

Yazarın düşüncesine göre, yukarıdaki anlamıyla tarihselciliği, esbab-ı nüzule tam olarak tatbik edemeyiz. İlgili vaka o ayetin yorumuna mihenk teşkil ettiği sürece tarihin deposunda unutulmaya bırakılamaz. Yine de gerek olayın gerekse öznelere tekrar edilemezliği manasında bir geçicilikten veya zamanla mukayyet olmaktan bahsedilebilir. Bu manada da ancak özne veya eylemin itibarı olduğu sonucuna ulaşılır. O sebebe binaen inen metnin hükmünün düştüğü iddia edilemez. Hele bir de metin umum ifade ediyorsa geçicilik manasında bir tarihsellik asla uygun düşmez. Zira bu ayetler kendi zamanlarını aşan küllî prensipler içermektedirler. Ayrıca bu durum usul açısından olduğu kadar tefsir açısından da sakıncalıdır. Çünkü umum bildiren ayetleri sebebe tahsis edip sadece o vaka ile sınırlamak, metni yoruma kapatarak ayetin ihtiva ettiği anlamı kısırlaştırmak anlamına gelmektedir. Kaldı ki sebebi-nüzuller arızîdirler, anlamın çerçevesini çizen araçtırlar, metni tarihe

²³ Serinsu, Kur’an ve Bağlam, s. 97-108.

tuttururlar; metnin yegâne varlık sebebi ve aslı amacı değildirler.* Bu bakımdan ayetlerin anlam içerikleri, amaçları ve esprileriyle inişlerinin sebebi olan olgu kati surette birbirine karıştırılmamalıdır. Unutulmamalıdır ki esbâb-ı nüzul merfu-musned rivayetlerle sabit “orijinal yorum-orijinal tarih”tir; nüzul ortamı dışında üretilen “düşünülmüş yorum-düşünülmüş tarih”ten farklıdır.

Yazarın bu çalışması ile sahaya önemli katkılar yaptığı muhakkaktır.

• Söz konusu katkılardan ilki ve en önemlisi bu çalışmanın esbâb-ı nüzul kavramının mahiyetini, bu ilmin dayandığı küllî kaideleri ve o kaideler altında sıralanan cüz’îyâtı gayet sarih bir dille ortaya koymasıdır. Esbâb-ı nüzulün mahiyetinin açıklanması ve ona taalluk eden kaide ve kuralların tespit edilmesi, bu isim altında zikredilen rivayetlerin daha sağlıklı bir şekilde tasnifine imkân tanımakta; ‘gerçek sebep-i nüzul rivayetleri’ ile ‘tefsir için –üretilmiş- sebep-i nüzul rivayetlerini’ nasıl ayırt edebileceğimize ilişkin bir yöntem ve bakış açısı sunmaktadır. Örneğin aralarında sebep ilişkisi olduğu iddia edilen ayetle olayın tarihsel bağdaşımını şart koşmaktadır. Bu koşul nüzulden önce veya sonra vuku bulan hadiseleri doğrudan bu kategoriden çıkarmaktadır. Üstelik yazar, sadece esbâb-ı nüzulle ilgili teorik bilgileri tespit ve ifade etmekle kalmamış bu ilme taalluk eden kaide ve kuralları nasıl tatbik

* Dolayısıyla Allah’ı icbar edici bir durum olduğuna hamledilemez. Söz konusu metin herhangi bir gerekçe olmadan da vahyedilebilirdi. Nitekim Kur’an’daki pek çok ayetin bu tür bir sebebi yoktur. Adeti olduğu üzere murad-ı İlahi insan türünün lehine tecelli etmiş; insani problemlere Allah (cc) kimi zaman doğrudan cevap vermiş; böylelikle tekil bir özne olarak ayetin muhatabı vicdan, his ve zihin bakımından kelama daha da yakınlaşmış, moral destek bulmuş, motive olmuş veya daha da uzaklaşmıştır. Sonraki nesiller içinse bu metnin ütöpik bir tasarım olmadığını ispatlamıştır. Daha pek çok fayda sayılabilir.

edeceğimizi bir örnek olay incelemesi ile göstermiştir. Bahsi geçen örnek *Kur'an ve Bağlam*'ın ikinci kitabı, "Sa'lebe Kıssası"dır.

• Bu eserin sahaya yaptığı ikinci önemli katkı ise yabancı kültürlerin özgün tabiatları içinde doğan ve orada biçimlenen kavramların İslamî ilimlere özensiz bir şekilde transfer edilmesinden kaynaklanan dilsel karmaşayla alakalıdır. Yazar bu karmaşanın aşılabilmesi için ilgili kavramların içinden türedikleri kültüre özgü izâfi boyutlarıyla değil de insanlığın ortak ürünü olan evrensel boyutlarıyla transfer edilmesini önermektedir. Tarihsellik, bahsi geçen kavramlardan biridir. Bu kavram hem mekanik determinizm veya nihilizme götüren felsefi bir yaklaşım olarak hem de tarih içinde teşekkül eden tüm düşünce ve metinlerin bağlamlarıyla birlikte okunması gerektiğini vaz eden betimleyici ilmî bir prensip olarak açıklanmaktadır. İlgili kavramı ikinci anlamı ile transfer ettiğimiz zaman tarihsellik İslamî ilimlerin ilâhî metni çözümlerken yararlanabileceği gayet etkili bir ilkeye dönüşür. Çünkü kavramın bu anlamı evrenseldir. İlk öznelerin tecrübelerini izleme imkânı sunduğu için bu anlamdaki bir tarihselliği tefsir önemser. Zira o tecrübeler tefsirin kullandığı beyan ve yorum modelleridir.

Özetle gerek esbâb-ı nüzul gerekse tarihsellik kavramı konusundaki yaklaşımları dolayısıyla yazarın *Kur'an ve Bağlam* adlı kitabı son derece faydalı bir çalışmadır.